

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
ОДБОР ЗА ОНОМАСТИКУ

ОНОМАТОЛОШКИ
ПРИЛОЗИ
XIX–XX

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности, од 26. децембра 2006. године,
на основу реферата Александра Ломе, дописног члана САНУ и Слободана Реметића,
редовног члана АНУРС

Уређивачки одбор

академик Милка Ивић, редовни члан САНУ, Александар Лома, дописни члан САНУ, проф.
др Мато Пижурџица, др Јованка Радић, виши научни сарадник у Институту за српски језик
САНУ (секретар Уређивачког одбора), Слободан Реметић, редовног члан АНУРС и проф.
др Љиљана Црепајац

Главни уредник
АЛЕКСАНДАР ЛОМА

БЕОГРАД
2009

ОСВРТИ

АЛЕКСАНДАР ЛОМА

НА ИМЕНОСЛОВНИМ ВРЕЛИМА III Осврт на нова издања старосрпских извора¹

Сџари српски архив, изд. Филозофски факултет у Београду, Филозофски факултет у Бањој Луци, Филозофски факултет у Источном Сарајеву, Историјски институт у Бањој Луци и (од 6. књиге) Историјски архив у Чачку, одговорни уредник Раде Михаљчић, књ. 5, Лакташи 2006, 197 стр.; књ. 6, Београд 2007, 309 стр.; књ. 7, Београд 2008, 264 стр.

Грађа о прошлости Босне, 1, Академија наука и умјетности Републике Српске, Одјељење друштвених наука, Бања Лука 2008, 212 стр.

Александар Младеновић, *Повеље и писма десјоџа Стефана. Тексти, коментари, снимци*, издавач Чигоја штампа, Београд 2007, 516 стр.

Серију *Сџари српски архив* нема потребе изнова представљати читаоцу „Ономастолошких прилога“ (уп. ОП XVII, XVIII), већ само са задовољством констатујемо да она одржава редовност излагања; у 2006. изашао је број 5, у 2007. број 6, а у 2008. број 7. Оно чему се такође можемо радовати, јесте вест, коју читамо у напомени на 17. страни шестог броја, да др Ђорђе Бубало припрема Инвентар средњовековних српских повеља, који ће садржати и (претпостављамо, све) топониме забележене у њима. Тиме ће се само повећати добит од овог свакако корисног подухвата. Свој приказ најновија три броја ограничићемо на неколика запажања, којима дајемо са своје стране скроман допринос том будућем инвентару. Но пре тога ваља истаћи један прилог истог аутора у истом, шестом броју. Већина исправа објављених у ССА издавана је и раније, неке од њих и више пута, па је утолико значајније када се појави нов, још необјављен извор. Овде је реч о почетку треће Дечанске хрисовуље (ДХ III, fol. 2–7), који је откривен тек 1988, тако да није ушао у досадашња издања, укључујући и најновије Павла Ивића и Милице Грковић из 1976. Тај део текста садржи аренгу и нарацију које су мање-више идентичне са верзијама ДХ I

¹ Уп. ОП XVII 459–474; ОП XVIII 457–471.

и II, али и попис становника самог села Дечана од којег смо досад имали само крај на почетном листу ДХ III. Реч је, дакле, о новој антропономастичкој грађи (6, 76-77). Ту налазимо нове потврде за већ позната имена, од којих издвајамо **Шлѣманъ** 7r₉ (досад забележено у Бањској повељи у Бугарском катуну, а у самим Дечанским хрисовуљама у Грнчареву, презиме **Шлѣмановиць** у Лучанима, уп. Грковић 1986, 194), **Врѣсалъ** 7r₁₂ (одраније познато из Требопоља, Грковић 1986, 60 д.), **Низоуќлинь** (помиње се и на првој страни досад познатог дела ДХ III, 8 r₆₋₇, али сада га имамо и са претходне, 7v₁₁ стране!), **Оуѣмѣнь** 7v (Грковић 1986, 184 има га из Истинића и Љуболића). Нова су лична имена **Сеславъ** 7v₈, презиме **Сеслаликъ** 7v₂₂, уп. стчеш. *Seslav*, стпољ. *Seslaw* (Svoboda 1964, 84, који у првом делу претпоставља корен показне заменице, поредећи *Soběslav*), **Јутровѣць** 7r₁₄, уп. стчеш. *Jutroň* Svoboda 1964, 46, *Jutroš* Svoboda 1964, 152 и презиме *Моѣрић*.² Ова очито архаична имена, односно антропонимске основе, досад су била позната само из топонимије, уп. село *Сесалац* код Сокобање (у запису В. Вукадиновића, ОП XI/1990, 389), село *Д.* и *Г. Јуѣрогошиѣ* код Бос. Дубице (IM),³ село *Моѣрић* код Рековца (IM).

Поновно издавање старих споменика прилика је да се разреше досадашње дилеме и непрецизности у вези са тачним читањем текста, које укључују проблеме поделе речи и њиховог међусобног синтактичко-морфолошког повезивања, а неретко се тичу управо личних имена. Решавање тих проблема није једноставно чак ни тамо где имамо добро очуване оригинале, а не оштећене преписе. Повељу краља Владислава Светом Николи Врањинском Миклошич је издао према једном познијем, данас изгубљеном препису, који није био сасвим читак, те у MS 26 читамо и **съ ... оуѣньнымъ им. .дѣвѣ Гоуглавоу**. У својој студији о врањинским повељама Ђ. Бубало, служећи се исписом из такође изгубљеног оригинала повеље који је начинио Павле Ровински, убедљиво реконструише **съ Катоуѣньнымъ и М[Е]дѣвѣгоу главоу** (5, 252).⁴ Тако је фантомски топоним *Гуглава* који се повлачио по литератури од Даничићева речника преко Пурковићевог пописа села и Шекуларчевог издања врањинских повеља све до регистра уз поновљено издање *Monumenta Serbica* (Београд, 2006) једном за свагда избрисан у корист реалног међника (свакако оронима) *Медвѣђа глава*.⁵ Ново издање повеље Бељака и Радича Санковића Дубровнику, које је редиговала Т. Суботин-Голубовић, такође доноси једно поправљено читање којим уместо **дѣраг(а) на(ша) сестѣра** добијамо лично име: **Дѣрагна** (7, 11769).

И издавачи повеље Дечанског Хиландару из 1327. суочили су се са једном дилемом горепоменуте врсте, примећујући да се у омеђењу села Плави у Опољу уместо **на клѣтъна оуѣвѣица** (5, 6726), како је досад читано, може читати и **на клѣтъ, на оуѣвѣица**. Ово друго читање је могуће, али ипак треба остати при оном првом, које усваја и Митар Пешикан (ОП VII 160). Пешикан

² На самом прелазу између новопронађеног и одраније познатог дела повеље; досад смо знали само крај овог имена (**тѣрикъ** на почетку 8r₁), сада се на дну новог 7v₂₂ чита **довѣоуѣи мо**.

³ Посведочено у тур. попису из 1614, ОРБС I/2, 524; 544. У источној Немачкој *Gütergotz* < **Jutrogošć*, уп. Schlimpert 1972, 89 д.

⁴ За вредност исписа из старијих, данас изгубљених или мање читких повеља у делу Ровинског уп. ОП XV 171.

⁵ Уп. вис *Међеђа глава* у Пиперима (СЕЗБ XVIII/1911, 339).

је пред собом имао издање засновано на другом препису исте повеље, где стоји **КЛЕТЪНА** (Спом. III 25), па уздржано указује на могућу везу са *Клѣѣи* као међником села Рабче у истом крају. Изворни запис очито је садржао „јат“ што потврђује да је у основи **klěťь* „колиба, стаја (и сл.)“. ЭССЯ 10, 27 реконструише придев **klěťьнѣ(ь)* наводећи између осталог и руски хидроним и топоним *Клетно*.⁶ Према томе, имали бисмо овде топономастичку синтагму *Клѣѣина урвишиѣа* у значењу „место где су урушене *клѣѣи*, колибе“, уп. у омеђењу ман. Трескавца до **Звѣнца свѣтыѣ Варварѣ** (Даничић III 380), тј. „до рушевина (цркве) Св. Варваре“.⁷

У истој повељи има још проблема са рашчлањавањем предлога. Секвенцу **наоутольчѣ село** (тако на снимку; почетно **н** само до пола видљиво на превоју пергамента) издавачи разрешавају <на> **оу Тольчѣ село** 5, 6735, па за тако издвојено име *Толче село* констатују да је данас непознато (69). Треба ипак остати при старом читању на *Ушолче село* (Јб. Стојановић, Спом. III 25 и за њим М. Пешикан, ОП 7, 44). На простору Метохије су у средњем веку била честа **ЛИ Оутоль, Оутольць**, презимена **Оутольчикъ, Оутоличикъ** (Грковић 1986, 184), а у истом крају Светоарханђелска повеља бележи и међник *Ушолов лаз* (Пешикан I.c.).⁸

Сложенији је проблем са трећим омеђењем из исте повеље, на **в'зоују лѣпорѣ** 5, 6724-5 = на **в'зоују лѣпорѣ** 7125. Пут ка исправном тумачењу и овде је отворио Митар Пешикан, који у ОП VII 19 чита *Б'з... лѣпор* поредећи други члан синтагме са алб. *lepur* „зец“. Ово тумачење је вероватно, тим пре што се и у српском језику *Зеџ* јавља као назив планине (*Зеџ-ѣланина*, планина *Зечје* у Босни). Како је алб. *lepur* реч латинског порекла (лат. *lepus*, асс. *leporem*), која постоји и у румунском језику (рум. *iepure* од старијег *liepure*), подједнако је вероватно да је овде посредни влашки као и арбанашки нанос. Претходна реч, коју се Пешикан устручава да реконструише, изгледа на први поглед као придев у акузативу женског рода уз **лѣпорѣ**,⁹ али нема основа претпоставци да је тај латинизам ушао у српски као женска *i*-основа. Стога ми се чини прилично вероватном претпоставка да је писар при диктирању погрешно схватио и забележио као јединствену придевску синтагму нешто што је заправо био низ предлог + међник, предлог + међник: ***на в'зоуѣ оу лѣпорѣ**, шта год **Бзуј* било. Могло би се помишљати на поствербал од **bъzujati* > *зујати*, уп. ЕРСЈ 2 s.vv. *базати, базакаѣи*, или на придев од **bъzъ* „зова“,¹⁰ али ни за једно ни за друго нема паралела. Ако бисмо тражили неки добро посведочен топонома-

⁶ Прави основ за реконструкцију пружа источнословенска грађа, струс. *клѣтъниѣ* (*таѣ, ключь*, Срезневский), рус. дијал. *клетной* (*вор, клетное молоко* СРНГ), можда и словеначки (*klěten, -tna*), док тамо наведени с.-х. придев *клѣѣиѣи / клѣѣѣиѣи* из РСА 9, 581 није народна реч него учен, данас застарео неологизам у значењу „хелијски, целуларни“.

⁷ Свакако не „уклете урвине“, како стоји у преводу на стр. 69 и 73; у *у-клѣѣи -е-* није од ѣ него од *ѣ*, стсл. **КЛАТИ**.

⁸ У истом крају у исто доба популарно је било и име **Только** (Грковић 1986, 181), од којег би се могло извести **Тольче село*, али читање на *Ушолче* има ту предност што не претпоставља необичну комбинацију двају предлога *на у* + акузатив.

⁹ У преводу ССА 5, 69 и 73 „на брзу Лепор“ (?).

¹⁰ Првобитно *и*-основа, као и **voľъ* од које имамо стсл. придев *волоуѣи*, срп. *волујски* поред *воловски*.

стички предложак, најпре би то могао бити **Vъzovъje*, колектив од **bъzova* „зова“, фонетски изобличен у изговору страног (влашког или арбанашког) елемента из чијег језика се изводи суседни *Лѣѣор*.

Осврнимо се и на неке гласовне особености облика топонима у повељама. Некад се над појединим неочекиваним облицима морамо упитати стоји ли иза њих писарева омашка или језичка реалност. Где год има дилеме, треба се задовољити коментаром и уздржати се од „нормализације“ облика у издању. Том искушењу су, за разлику од свог великог претходника Франца Миклошича, одолели издавачи повеље босанске краљице Јелене издате Дубровчанима 1397. у Краљевој Сутјесци. Ту је занимљив управо облик убикације, који се на приложеном снимку лепо чита **8 сѣтици** (5, 175₃₁) па је тако дат и у тексту, док га је Миклошич (MS 230) поправио у **Сѣтисци**. Ако је писар овде изоставио слово, биће да је то учинио под утицајем стварног изговора у којем је долазило до дисимилаторног упрошћења *-сц > -ц* (или, фонетски приказано, [sts > ts]), на које смо другде већ указивали и које сматрамо одговорним за настапак секундарних ликова на *-ац, -ци, -овци, -евци* од придева на *-ъск-*. Ово запажање може бити од значаја за порекло топонима и хидронима *Суѣица*, о којем смо својевремено писали¹¹ не узевши у обзир могућност да је настао од прасловенског термина **sotěska* „речни теснац, клисура“ преко локатива *Суѣицѣ > Суѣици*, која нам се сада указује као вероватна, особито на терену са икавским развојем јата, уп. *Суѣица* село у источној Босни северно од Тузле. Ако се у позном препису једне трескавачке повеље **Кѣчинь** уместо **Боучинь** објашњава погрешним читањем оригинала (7, 216), **Долгавцы** уместо **Дльга Ђьси** представља наслањање на стварну познију форму топонима, *Долга(в)ец* (уп. ОП XVI 4).

Још више него изостављање буни „вишак“ слова. Вероватно је у **Влашцаке** (6, 129) издавач **шц** просудио као својеврсну дитографију, па је зато тај облик пропратио знаком узвика. Но сва је прилика да је лик *влашиѣак* одиста постојао и да га наша повеља бележи. На први поглед, термин *влашиѣак* изведен је суфиксом *-јак* од *влаѣѣ*, но ова потврда указује на сложенију деривацију, где је *-јакъ* дошло на придевску основу **влаѣѣск-* < *volst-ъск-*. Првобитно **влаѣѣшчак* најпре се дисимилацијом [tʃtʃ > ʃt] упростило у **влаѣѣшчак*, што је онда асимилацијом типа *ѣрасчиѣи > ѣрашчиѣи* дало **влаѣѣшчак > влаѣѣшѣак*. Уп. називе типа *никољѣшѣак < никољ-ск- + -јак*, именицу *баѣѣѣина < *bat'ъск- + -ина*.¹²

У неким случајевима питање је да ли нам извор предаје старији гласовни лик, или је посредни писарево архаизирање које га понекад заведе у паретимо-

¹¹ Лома 1987, 27 са н. 133, где се поводом истоимене притоке Кубршнице у западној Шумедији поред (магловите) могућности да и ту *суѣ-* одражава лат. *sanctus* указује на могућу везу са слн. *sot* „планинска стаза“, чеш. дијал. *soutka* „уска улица између кућа“, топоним *S(o)utice* (где није извесно да ли је суфикс **-ica* или патронимско **-itji*), укр. *сутки* узак пролаз између двеју зграда“ итд. Претпостави иначе непотврђеног псл. **sotъ* „пут“ у основи ових речи (уп. најскорије Bezlaј 3, 294) може се и ту као алтернатива предложити декомпозиција од боље посведочене префиксалне сложенице **sot-těska* (у вези са *těsknъ* „тесан“).

¹² Уп. ЕРСЈ 2 s.v., где се такво извођење противставља досадашњој анализи **bat'-ina*, на основу које је српски и хрватски облик словио као позајмица из црквенословенског или бугарског.

лошку хиперкоректност. На пример, у повељи војводе Радича Санковића Дубровчанима коју је писао војводин логотет Милета Поповић полуглас се добро чува (мъздѣ, любвьѣ). Име војводиног оца и војводин патронимик ту гласе **Сънко** 6, 1857, **Сънковићъ** 1854, али у латинском наслову је *Poueglia di Radich Sanchovich* 187, а у доцнијем препису **Санковиць**, **Санко** 189, што је у складу са доследном заменом *ь > а* код истог преписивача, уп. нпр. у истој повељи село ... **Лисъць** 186⁵¹, у лат. наслову *Lisac* 187, у доцнијем препису **Лисаць** 191. У доба издавања повеље, 1399, полуглас је свакако већ на том терену био замењен са *а*, те не можемо бити сигурни да је ранији облик од *Санко* одиста гласио *Сънко*; посредни може бити писарева хиперкорекција.¹³ Стога морам ставити оgradu на своју претпоставку да је ово име изведено од основе речи **съль* „сан“ која се јавља и у сложеним антропонимима, нпр. **Съно-видъ* (Лома 2005, 10).

Посебан осврт изискују и нека питања морфологије. Историја српске деклинације пошав од реконструисаног познопрасловенског стања прилично је сложена, обележена аналошким укрштањима и стапањима првобитно различитих деклинационих типова, а уз то у старосрпским изворима којима се овде бавимо морамо рачунати и са утицајем црквенословенског језика, који се, разуме се, највише осећа у аренгама повеља, али га не можемо искључити ни у – мање-више говорним језиком датог времена – писаним даровно-правним одредбама, где се и среће највећи део ономастичке грађе. Из те сложене језичке ситуације произлази и не мали број проблема када је реч о препознавању деривационог и деклинационог типа имена на основу његовог у овом или оном падежу потврђеног облика.

Добар пример за те дилеме пружају две повеље у којима се помиње исто село у Рашкој. У једној, из 1365, читамо инструментал **ТѢшилѡмъ** 5, 141²⁶⁻⁷ у другој, само мало доцније издатој (1365–1371), **Тоушилиѡмъ** 6, 153²⁰; 158 и датив **Тоушилию мѡгѡ** 154⁴⁴; 158. У оба случаја издавач претпоставља номинатив **Тушило*, вероватно због првог облика схваћеног као инструментал једнине мушког рода тврде промене.¹⁴ Међутим, данашње име села варира, као и многа друга, између женског рода *Тушиља* и средњег *Тушиље*. Излази да у првој повељи треба читати *с Тушиљом*, где је у питању новосрпски инструментал једнине женског рода од *Тушиља*, за писање уп. у документима из истог раздобља **с воломъ** = *с вољом* (1340) 6, 58⁶²⁻³, док је јасно да друга повеља предаје у оба случаја варијанту *Тушиље* н. Дакле, посредни није апелативна изведеница на *-дло* од **tušiti* „гасити“ (уп. *Тушила* код Сарајева), него посесив на *-јь* (са уобичајеним колебањем у роду према синонимима *вьсь* f. и *село* н.) од неког личног имена основе **tux-*.

Већ смо писали (ОП XVIII, 459) о топониму *Сиройин(-а/-о)*. Наше упозорење да иза локатива на **Сиротинѣ** не може стајати номинатив **Сиройиња* пренебрегнуто је 5, 57, уп. и 55⁵⁹.

¹³ Уп. у дубровачком писму из 1413. **печѣтнѡ**, са хиперкоректним *ь* уместо старог *а* (Младеновић 2007, 61).

¹⁴ Уп. међутим разлику између писања **сѡ Тѡстѣнѡмъ** ... и **сѡ ТѢшилѡмъ** у истом реду повеље.

Загонетна је формулација у повељи Стјепана II Котроманића Дубровнику 6, 37¹⁹⁻²⁰: да не вѣде Дѣвровчанинѣ, кои сѣ ѣ Боснѣ, да томѣ пофотници ѣ Босни, а кои ѣ Завѣршю, такоѣ ѣ Завѣр(ь)шю, а ине(мь) ѣ Завѣр(ь)ши, тими ѣ Завѣрши. Наизглед ту имамо три обласне ознаке, *Босна*, *Завршје* и *Заврш*, али очито да су ове последње две само варијанте истог хоронима, како су то изгледа и издавачи схватили, будући да у преводу на стр. 54 и у регистру стр. 235 фигурира само *Завршје*. Удвојено бележење вероватно је засновано на конкуренцији старијег и млађег облика локатива од **Zavvršъje*: *Заврши* и *Завршју*. Од тренутка када је овај други преовладао, први се почео осећати као локатив именице *i*-основе женског рода, *Заврш*, *Заврши*, отуда дублета. Истим преосмишљањем објашњавају се и *feminina* типа *Вукодраж f.*, ген./лок. *Вукодражи*, заснована на старим *jo*-основама *j*-посесива *Вукодраж* (sc. поток), ген. *Вукодража*, лок. *Вукодражи*.

Обрт ѿД[ь] Лѣжьць „од становника жупе Лушци“ у повељи истога владара кнезу Вукославу Хрватинићу (7, 53²²) указује нам да из формулација у латинским изворима као *Lepum de Lusac*, *Zaladol filius Herelchi de Lusac* 1305–15. (7, 58) не треба изводити јединину **Лужац*; латински облик заснован је на старом генитиву множине.

На крају нека нам буде дозвољен мали искорак у проблеме историјске географије, дисциплине са којом је топономастика у узајамном односу давања свог доприноса убикацији топонима и узвратног потврђивања реалности писмено посведочених облика. Јасно је да топоним *Дљжи* посведочен у горе помињаној повељи Радича Санковића представља ранији облик данашњег назива *Дужи*, присутног као име села на западном српском терену (села код Требиња, Неума, Шавника, по *IM*). Изненађује опаска издавача повеље (6, 198) да село *Длжи* не постоји на терену, а да је било у суседству данашњег *Лисца*, који се такође помиње у истој повељи. Но повеља *Длжи* не ставља уз *Лисца*; место где се то село помиње гласи: *дарова и записа ... градѣ Дѣвровникѣ все Приморне г(оспо)д(и)на краа и Босне ѿгъ Кѣрила деи поѣкко Имотице до села кое се именѣ Длжи* 6, 18⁶³⁴⁻³⁶. Ако је издавач у праву да је *Курило* данашње Петрово село близу *Мокошице*, омеђење иде северозападно одатле на данашњу *Имотицу*, а само пар километара од ње у истом смеру лежи село *Дужи* код *Неума*, и нема сумње да су то *Длжи* из повеље, дакле постоје и данас, али су далеко од *Лисца*.

*

Одјељење друштвених наука АНУРС покренуло је серију *Грађа о њрошлосѣи Босне*. Прву књигу потписује редакција у саставу Андрија Веселиновић, Раде Михаљчић (уредник), Татјана Суботин-Голубовић и Ђуро Тошић. Из уредникове уводне речи сазнајемо да се планира годишње објављивање томова са по петнаест до двадесет исправа; у овоме првом има четрнаест прилога. Концепција издавања сасвим је слична као у *ССА*, а и уређивачко-ауторски тим је добрим делом исти. Можемо само поздравити покретање ове едиције и подсетити речима Р. Михаљчића да „Критички објављене изворе, поред историчара, користе историчари умјетности, археолози, етнологзи, правници, филолози, као

и истраживачи других сродних научних дисциплина“ (стр. 10). Настојаћемо да из свог угла пратимо и ову серију у мери у којој се у њој буде појављивала нова ономастичка грађа или нова читања и интерпретације појединих имена.

*

На исти узоран начин као и повеље оца, кнеза Лазара, Александар Младеновић је издао писма и повеље његовог сина, деспота Стефана. Посебну вредност и овог издања представља зналачки и свестран коментар. Уопште узев, за историју српског језика занимљивија су писма (махом из Дубровачког архива), а за ономастику далеко издашније повеље. Занимљивост те грађе покушаћемо да предочимо путем неколико фонетских и морфолошких коментара.

Сведочанства о другачијим ранијим гласовним ликовима имена значајна су поготову тамо где бисмо могли бити у дилеми око њихове етимологије. Данашњи облик имена села код Блаца *Прејирешња* могао би нас навести на претпоставку да је посреди глаголска именица од *прејирешти*, али помен у повељи кнегиње Јевгеније-Милице и њених синова светогорском Пантелејмону из 1400. село *Дѣчино Пѣѣѣѣѣѣѣ ... и село Дѣѣѣ Пѣѣѣѣѣѣѣ Пѣѣѣѣѣѣѣ* 295 суочава нас са истим развојем као у псл. *čerš'n'a > црѣшња > ѣрешња* (дисимилација [ts – ʃ > t – ʃ], премда у другом делу префиксалне сложенице неће бити та реч, већ је вероватнији праоблик **Предѣѣѣѣѣѣѣ*, од *ѣѣѣѣѣѣѣ*, уп. слн. *predstreže*.

Не само за ономастичаре него и за историчаре језика и дијалектологе занимљиве су неке гласовне појаве на именској грађи повеља из XIV–XV в. у којима се препознају црте савремених говора. Тако облик *копозискога доход'ка* (320) према иначе посведоченом топониму *Койорићи* (у повељи Пантелејмону из 1395. *Копозики тръгъ*, 295) сведочи о развоју *-ићски > -иски*, какав се среће и по данашњим дијалектима, нпр. у топономастичкој грађи из Рађевине коју је за Одбор за ономастику САНУ прикупила мр Мирјана Петровић (*Пајиски* од *Пајићи* и сл.).¹⁵

Помало је збуњујући раскорак између средњовековног облика имена села у Петрусу *Квасичевица* који нам даје повеља светогорској лаври Св. Атанасија из 1427.¹⁶ и данашњег *Клачевица* (код Извора, источно од Параћина), при вероватноћи да се ради о истом селу. Могућ пут развоја би био *Квасичевица > Квасичевица* (синкопа, уп. у Раваничкој повељи у Мачви село *Брајишинци > Брачинац > *Квахчевица > *Квачевица* (развој као *ѣрачићи > ѣрахчићи > ѣрачићи*); прелаз *кв- > кл-* остаје нејасан. Посреди може бити дисимилација према другом *в*, или можда мешање до кога је могао довести лабијализован изговор *л* и(ли) *в* на датом терену. Поред синкопе, то би била друга могућа црта старог дијалекта ове области.¹⁷

¹⁵ Младеновић претпоставља (320) да је развој ишао од *-ћск-* преко *-сск-*. Као прелазну фазу ваља допустити и *-јск-*, уп. *љубовијски > љубовијски > љубовијски*, одатле топоним *Љубовија* према хидрониму *Љубовија*. За сличан развој *ћ* пред *ѣ* уп. *нојца < ноѣца, Врујци < Вруѣци*.

¹⁶ У тексту 260₂₃ *Квасичеѣѣѣѣѣѣѣ*, једина штампарска грешка коју сам нашао, лако исправива по преводу, коментару и снимку (стр. 285).

¹⁷ По саопштењу др Софије Милорадовић, акценат је *Клѣчевица*; данашњем говору тога краја својствен је развој *шч > хч > ч* (*кокочица*); присутни су само уобичајени случајеви синкопе,

На помен у дубровачком писму из 1396. **пѣтъ подѣ Кѣчлатѣ** (22) указујемо не зато што даје нешто ново (зна се да је данашњи *Кушлати* ранији *Кучлати* и још ранији *Кучулати*), већ из два повода, да укажемо на паралелу коју овом топониму румунског порекла пружа име села **Кочуцолати** у данашњој Грчкој које бележи Душанова повеља Хрусијском пиргу (ССА 6, 8636, уп. 99),¹⁸ и на континуитет старог караванског пута који преко четири стотине година доцније помиње народна песма забележена у првом издању Вукова Рјечника s.v. *Кушлати*.

Са сложенијим проблемом суочава нас повеља пиргу Св. Василија двојаким бележењем онога што би морао бити данашњи топоним *Гњилане*: из **Гнивлани** 165 (33), **дѣль Гниланѣм** (38), у преводу 170 из „*Гњивљани*“, *гњилански ... део* уз напомену да није јасно да ли је посреди исти топоним. Сумња се чини претераном. Однос *-вљ-* : *-љ-* одговара стању у данашњим говори-ма тог подручја где се *в* испред *љ* губи, уп. *дойраљати* < *дойрављати* (Елезовић I). Но сазнање да изворни топоним облика није *Гњивљане* већ *Гњивљане* (или слично) лишава нас једне по себи убедљиве етимологије, по којој би то био етник изведен из топонима или хидронима *Гњила*. Штавише, основа *гњив-* < *гнив-* није позната у словенској топонимији. Вероватнијим се чини латински предлогак **Gnaeviana*. Латински гентилициј (родовско име) *Gnaevius* / *Naevius* било је распрострањено широм Римског царства, па и у нашим крајевима, а исто важи и за топониме на *-iana* придевског порекла, извођене од личног имена власника поседа (*villa*). Гласовни развој не поставља проблем; латинско *ae* > *ē* по правилу се одразило у словенским устима као *i*, *vi* је испред вокала дало *vj* > *вљ*, дуго наглашено *a* у пенултими очувало се. У *Гњилане* *-њ-* иза *г-* је секундарно, као у *гњити*, (ек.) *гњездо*; да ли се око 1400. још изговарало *Гн-* или већ *Гњ-* не можемо знати. Морфолошки, *Гни(в)љани* је генитив множине од *Гни(в)љане* (стсрп. ном. и *-ани*), као што је *Гњивљаном* датив множине одатле; за стсрп. генитиве тог типа уп. нпр. у ДХ према номинативу **Папѣакани** (I 138, III 143) генитив **до Папѣакани** I 128 (али **Ѡ Папѣакани** III 1205), у Арх. Пов. **Ѡ Запљжани** 340 (ном. **Запљжани** 134); писање у Светостефанској хрисовуљи **Ѡвѣрѣхъ вѠрчани** Спом. IV 2 (и данас Борчане код Лепосавића) указује на дуго *-ӣ* у том падежу. И *Ulpiana* > **Лпљани** и **Gnaeviana* > **Гнивлани** били би примери за рано и непосредно словенско преузеће топонима од затеченог романског становништва на средишњем Балкану без посредства неког другог идиома; у албанском се у сваком случају лат. интервокалско *-v-* не би очувало, а дошло би и до других промена.

Овим већ прелазимо са фонетских на морфолошка запажања. Повеље касног XIV и раног XV века чувају још доста трагова првобитне придевске промене код топонима који се доцније понашају као именице. Локатив **Ѡ Солѣни** 318 (1396) Младеновић 324 прикладно пореди са наводом из Даничићева речника **въ Солѣни градѣ** поред **Солѣниѣ** и сл. Посреди је придев на *-јь* изве-

пре свега у другом лицу множине императива; изговор сонанта *л* не одступа од књижевног. Уп. ипак случајеве као *сѣвѣиѣина* < **селичина*, *Сасѣаљци* < *Сасѣавци* у топонимији Црне Реке, које наводи Ж. Ђупић у овом броју ОП, стр. 339 и 347.

¹⁸ Изговор *-и-* уместо *-ч-* иде на рачун грчког језика.

ден од страног топонима у мушком роду према *град* (тип стсл. *ИѢрѡсалимль градъ*) у документу из 1396. универбизован.

Да су топоними *Јагодна* (дан. *Јагодина*), *Плана* првобитни придеви зна се, а облици § *И҃годнои* 31, § *Планои* 61 потврђују да се код њих придевска промена чувала до у XV век. Занимљиво је сазнање да је исти случај и са топонимом *Тисмена*, данас *Tismana* у Влашкој, данашњој Румунији. У деспотовој повељи манастирима Тисмани и Водици из 1406. чита се *Храмъ Пурѣчистиѡи Богородици на Тисменои* (3528-9), где је посреди очито име реке на којој манастир лежи. Придевски лик указује на словенско порекло.¹⁹ С обзиром на писање *Тисмѣна* и рум. *-а-* у другом слогу првобитно придев на **-ѣнъ* у женском роду, највероватније пасивни партицип од **tisknŋti: *tisknĕna > *tisnĕna* „стешњена“, тј. река стешњеног корита, даље дисимилацијом, вероватно тек у румунским устима, *Tismena / Tismana*. Младеновић претпоставља да су номинативи у оно доба још гласили *Јагоднаја* (32), *Планаја*, позивајући се на писање *Бело Коѡиловаа* (239). Завршно *-аа* може се схватити и као графија за *-аа* по испадању *-ј-* а пре контракције, или за већ контраховано *-ā*. У сваком случају, топоними *Јагодина*, *Плана* и *Тисмена (-ана)* својим доцнијим обликом не пружају пример за очување тог *-аја* као, на пример, *Сенаја < *Sĕnĕnaja*. Но у изворима обухваћеним овом књигом може се препознати један управо такав случај. У већ поменутој повељи кнегиње Милице, у монаштво Јевђеније, и њених синова Стефана и Вука пиргу Св. Василија, издатог између 1394. и 1402, има један проблематичан ред, који гласи: *БѢлѡнъ въ снѢ ис Цеснице Воисавъ потрѡчинъ чловѣкъ Здѣваѡе* 164 (32). У коментару на стр. 169 констатује се за *въ снѢ* и *потрѡчинъ* да је нејасно, а *Здѣваѡе* се не коментарише. Могуће је лично име *Здѣвој(е)*, али се не слаже вокализам другог слога. Готово сигурно треба читати (и)з *Дѣваѡе*, јер у том крају код Витине има село *Деваје*. Овај помен из око 1400. био би први, следећи је из 1455. у турском попису области Бранковића (*dwaуэ*, по транскрипцији М. Пешикана, ОП V/1984, 14). Име је словенско, стсрп. *Дѣваѡ* = *Дѣва* „Богородица“ (Даничић), дакле један јасан пример за топонимски тип одређеног женског рода на *-аја* који иначе А. Младеновић другде препознаје. Вероватно је село понело име по некој старој Богородичиној цркви, још пре XV века; Урошевић (1935, 24) бележи да „код Деваја у 'Бресју' стоје рушевине неке цркве“.²⁰

Поређења облика имена посведочених у повељи на *Зноицах* ... § *Зноиць* (230¹⁵) и оног који данас постоји на терену *Знојац* (код Параћина) што потврђује Младеновићево читање *-и-* као [j]: на *Знојцах*, *ош Знојцъ*, а истовремено отвара питање творбеног лика (не *Знојице*, како би се најпре могло помислити, него *Знојце* f.pl., са суфиксом **-ьса* или са синкопираним **-иса*, уп. за

¹⁹ Ваља знати да се на Интернету могу наћи супстратне, „дачке“ етимологије овог имена, које не звуче озбиљно.

²⁰ По id. 198 д. село је било чисто српско до око 1780, када је прва кућа прешла на ислам; доскора је било мешовито српско-албанско (Урошевић 1975, 38). У тој својој четрдесет година доцнијој публикацији Урошевић је очито и сам дошао на овде предложену интерпретацију, кад пише l.c.: „Село се под истим именом или као Деваја звало и у средњем веку јер се у једној повељи деспота Стевана помиње неки Воисав из Деваје“, упућујући на MS 263, где међутим стоји *Воисавъ, Потрѡчинъ чловѣкъ, Здѣваѡе и Бедошъ*, тј. веза (окрњеног) предлога и топонима схваћена је као лично име исто као и у овом новом издању.

могућу синкопу на том терену горе *Квасичевица > Клачевица*). Данашњи номинатив-акузатив можда је реинтерпретиран стари генитив множине.

Пред двоструку недоумицу која се тиче и изворног лика имена и убикације ставља нас податак из даровнице кнегиње Милице и њених синова светогорском Пантелејмону, где 29638 стоји: **8 Подгори село ДѢвово**. На стр. 311 преузета је Грујићева идентификација са селом Дубовом ји. од Прокупља. Вероватнијим се, међутим, чини да је реч о истоименом селу у метохијском Подгору (М. Пешикан; ОП II/1981, 47; данас *Вѣликѡ* и *Мѡлѡ Дѣбово*, Св. Стијовић, id. III/1982, 254 и 257). Како је, међутим, крајем XIV в. гласило име области? Пешикан I.c. допушта *Подгор* или *Подгора*, упућујући на данашње облике хоронима *Пѡдгор* (m.) у Елезовићеву речнику и *Пѡдгора* (f.) у записима Светозара Стијовића; и Младеновић има у регистру *Подгора*. Прави одговор пружа Даничићев речник, где има одредница *подъгоръ* f. начињена на основу два места из Светоарханђелске повеље *а мѣга моу ѿ Подгори* (ГлСУД XV 287) и *по селѣхъ дръхѣгловѣхъ оу по(а)гори* (id. 309); Даничић напомиње да „номинативу нема потврде“, али он га је свакако исправно реконструисао; посреди је случај као гореописани *Вукодраж* f., ген. *Вукодражи* од првобитног маскулинума палаталне *o*-основе, само што је овде у основи неутрум на *-је* **Родъгоръје*, који је као апелатив посведочен у српскословенском (*подъгорѣа* n. pl. код Доментијана). Најпре је локатив **Родъгоръји* контракцијом дао *Подгори*, а онда је из њега изведен фемининум женског рода по *i*-деклинацији, исти случај као гореописани *Заврије > Заврш*, *-и*; он је затим, у складу са општом тенденцијом да се *i*-основе преводе или у женску *a*- или у мушку *o*-промену²¹, дао на једној страни фемининум *Подгора*²² а на другој маскулинум *Подгор*.

Као прилог на крају књиге Младеновић (465) даје и један епиграфски споменик, познати натпис на споменику који обележава место смрти деспота Стефана. То место је у натпису означено као *на мѣстѣ именѣмъ глави*. Текст је дат без коментара по читању Гордане Томовић, али је угластом заградом претпостављена допуна *глави[ца?]*. Но натпис је добро очуван и нема основа да се на том месту претпостави оштећење. Може бунити облик *Глави* ако се схвати као локатив. У старом језику очекивали бисмо *Главѣ*, а ово би по претпоставци Павла Ивића било прво сведочанство шумадијско-војвођанског развоја и данас присутног на том терену (1985, 81). Неће се ту, међутим, радити о локативу. Вук у Даници за 1827, стр. 67 међу селима Крагујевачке нахије Јагњило бележи: „Овђе је негђе заселак Дрвенглаве, који се данас зове Марковци, ње је умрѣо Високи Стефан (син кнеза Лазара).“ Одатле се види да се место звало у множини *Главе*.²³ Новосрпска множина *Главе* је преузела наставак из палаталне промене, а стари номинатив и акузатив множине од *глава* је стел. *главы* < **golvu*. Како натпис Ђурђа Зубровића није писан народ-

²¹ Уп. нпр. *жър*, *-и* f. > *жър*, *-а* m. / *жѡра* f.

²² Другде *Подгора* може бити и примаран асуфиксални лик, као у случају села *Подъгора* у дубровачком приморју које је краљ Остоја 1399. дао Дубровнику (Даничић).

²³ *Дрвен-* је вероватно додатак турског доба, када је село било дербендско, тј. имало обавезу чувања опасне деонице пута (тур. *дервен* „клизура“): **дервен Главе*, доцније срасло и преосмишљено у *Дрвенглаве*.

ним, него књижевним српскословенским језиком (азь, светагѡ, греди, телѣсе итд.), најприродније је, с обзиром на то и на доцнији облик имена, видети у глави номинатив множине = стсл. главы, за фонетски однос уп. у истом натпису синь = стсл. сынъ. Треба нагласити да се у конструкцијама типа „на мѣстѹ званом Х“ име места може навести и у претходном падежу и у номинативу. Чини се да је то случај и у „плачу“ на крају Стефанова животописа од Константина Философа, где се, у игри речи, помиње место деспотове смрти: **Вѣ мѣсто во главы подобноу винѣ | Иже глава оубо свѣтълоизвѣннимъ | Юже рѣбити вѣ мѣсто главы** (Жив. Стеф. 328); ако је ту прво главы генитив јединине, друго треба схватити као акузатив множине. Константин помиње исти топоним и раније, где описује Стефанову смрт; Јагић га према Одеском или Цетињском препису из прве половине XVI в. пише *Главица*: **и бывъ на мѣстѣ нарицаемѣмъ Главици зовомо обѣдовавъ изиде в ѳеже ловити** (id. 318), но у напомени даје разночтеније из Богишићева или Цаватског преписа с почетка XVII в. *Глависы*, а Розанов из Кирилбелозерског преписа руске редакције наводи варијанту *Глависице*.²⁴ Изворном тексту на том месту најближе је изгледа стајао српскословенски Григоровичев препис, вероватно из XV в; тај рукопис није објављен и нестало је, али у својој штампаној беседи о Србији у XV и XVI в. Григорович из њега наводи управо место које нас занима: **на мѣстѣ Главы нариченнѣмъ**.²⁵ У предаји текста најпре се на номинатив множине *Главы* накачио прилог *сице* „тако“, убачен да појасни *нариченнѣмъ*, а онда је одатле настало бесмислено *Глависы*, које је коначно неки преписивач „нормализовао“ у *Главици* и тако начинио псеудотопоним који се од Јагићева издања уврежио у историографске списе и уџбенике. Не треба, дакле, облик *Глави* са јагњилског споменика доводити у питање због *Главици* код Константина Философа, него управо обрнуто.

*

На крају овог осврта, једно упозорење: текст Светоарханђелске повеље у новом издању С. Мишића и Т. Суботин-Голубовић (Арх. Пов.), о којем смо писали у броју XVII (462–463) није, нажалост, без грешака; уочили смо једну доста незгодну, јер би могла завести ономастичара на стрампутицу. На стр. 92, ред 331, у омеђењу села Пећана стоји одредба на **Обвадова дољ мегю Головоуша**, а на стр. 104, ред 753, у омеђењу катуна Кострца **оу рѣтъ Голоуша, теде по врѣхоу Голоуша**. Посреди је један исти орографски објект, брдо између Пећана и Кострца које се и данас зове *Голуш*. У том облику овај ороним се среће на другом месту у тексту повеље (издавачи су га због нечег унели у индекс на стр. 214 у ж. роду, *Голоуша*, иако је јасно да се ради о

²⁴ С. П. Розановъ, Житіе сербскаго деспота Стефана Лазаревича и рускій хронографъ, *Извѣстія Отѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ* XI 2, С.-Петербургъ 1906, 62–97 (репринт у додатку уз Жив. Стеф., стр. 11 сепарата).

²⁵ В. И. Григоровичъ, *О Сербіи въ ее отношеніяхъ к соседнемъ державамъ, преимущественно въ XIV и XV столетіяхъ*, Казань 1859, стр. 52, наведено по Розанов І.с. За рукописну предају овог текста в. студију Ђ. Трифуновића *Константинѡво Житіје деспѡта Стефана. Археѡграфски оглед*, у додатку уз Жив. Стеф., стр. 05–026.

посесивном генитиву). Но, шта са обликом **Головоуша**, такође унетим у регистар I.с. као ном. женског рода? Наизглед, био би то старији фонетски лик, који се средином XIV в. још чувао на терену уз млађи, случај као ***Бѣлоуша** > **Бјелеуша** > **Бјелуша**, где је у основи надимак **Бѣлоус** „белобрк“, па је у придеву на *-ја* одатле најпре дошло до дисимилације *оу* > *еу* а онда и до упрошћења *еу* > *у*, чиме је затамњена првобитна сложена структура имена и оно је добило спољашњи вид суфиксалне изведенице; тако би се и овде могло поћи од ***Голо-(в)ус** „безбрк“, уп. брдо, некада село код Пожеге **Голоуша**. Но цела ова прича нема стварног основа, јер у Шафариковом издању, које је служило као предложак овоме и након нестанка оригинала 1915. представља једини основ за познавање Светоарханђелске повеље, чита се *на обрадовѣ доль мегю голоушѣ* (ГлСУД XV, стр. 277; на другом месту, стр. 295, је такође *ръшь голоуша ... ѿо врѣхоу голоуша*). Акцентима је писар у првом случају желео да успостави разлику облика *међу Голуша*, који је акузатив дуала — што је лепо видео већ М. Пешикан (ОП VII/1986, 23) — и генитива једине. Очито се брдо *Голуш* делило на два дела (рецимо, *Велики* и *Мали Голуш*), између којих је ишла пећанска међа. Дакле, *Голоуш(а)* је фантомско име, настало грешком при укуцавању текста, а нама преостаје да и даље посежемо за тешко доступним Гласником Српског ученог друштва из 1862.